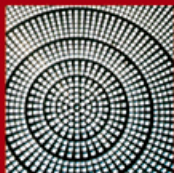

KCML

Het erfgoed behouden
om er de toekomst
op verder te bouwen

KCML

Het erfgoed behouden
om er de toekomst
op verder te bouwen

MINISTERIE VAN HET BRUSSELS
HOOFDSTEDELIJK GEWEST

KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR
MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

HET BRUSSELSE ERFGOED

Het onroerend erfgoed 'leeft'. Het is de getuige van de waarden uit het verleden en het heden van onze maatschappij. Of het nu om gebouwen of landschappen gaat, het erfgoed bekleedt een sleutelpositie in het streven naar een kwaliteitsvol stedelijk leven. Het bepaalt in grote mate het imago van het Gewest en vormt een belangrijke aantrekkingsfactor.

Het erfgoed is onlosmakelijk verbonden met het stedelijke weefsel dat het mede structureert en zin geeft. Die stedelijke structuur is langzaam gegroeid en haar morfologie weerspiegelt rechtstreeks haar geschiedenis. De bestaande, vaak zeer complexe stedelijke vormen zijn het resultaat van een langzame ontwikkeling waarbij steeds getracht werd nieuwe uitdagingen in te lossen en in evenwicht te brengen. Ze dragen in zich al het potentieel voor de verdere ontwikkeling van de stad.

Omwille van de uitzonderlijke positie van Brussel, zowel een stadsgewest als de hoofdstad van een federale staat en van Europa, speelt het erfgoed in al zijn vormen een wezenlijke rol in het versterken van de culturele identiteit. Het kan ook een economische hefboom vormen en een instrument om de sociale cohesie in achtergestelde of kwetsbare wijken aan te moedigen. Op lange termijn is erfgoedzorg ook een pijler in het streven naar duurzame ontwikkeling. Omwille van al deze factoren pleit de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (kortweg KCML of de Commissie) voor een vooruitstrevende en dynamische aanpak om het erfgoed in Brussel op een zinvolle wijze te behouden en te integreren in de stad. Het is vanuit die toekomstgerichte visie dat de Commissie haar adviezen en aanbevelingen formuleert.

Met het oog op een grotere transparantie naar de buitenwereld en haar gesprekspartners, stelt de KCML van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in deze brochure haar werking voor en de taken die haar door de wetgever werden toevertrouwd. Daarnaast belicht ze de principes waarop ze haar activiteiten baseert. Het gaat hierbij om basisprincipes die een leidraad vormen voor haar werking, niet om strakke regels die zonder meer op elk probleem van toepassing zijn. Het behoud en de restauratie van het erfgoed zijn immers geen disciplines die zich in eenduidige formules laten vatten. Erfgoedzorg is vaak een zeer complexe materie die uiteenlopende vereisten, voortvloeiend uit zowel verleden, heden als toekomst, met elkaar moet trachten te verzoenen, zonder het uitgangspunt zelf uit het oog te verliezen: het behoud van de authenticiteit en de leesbaarheid van het erfgoed voor de volgende generaties.

Dudenpark te Vorst. Beschermd in 1973. © MBHG - Foto Ch. Bastin en J. Evrard.

170 JAAR KCML

België richtte in 1835 als eerste Europese natie een officieel orgaan op om de regering advies te verstrekken over het behoud en de restauratie van monumenten. Deze Koninklijke Commissie voor Monumenten werd ook geraadpleegd over belangrijke nieuwbouwprojecten en stedenbouwkundige vraagstukken.

De ongebreidelde industriële ontwikkeling in de 19e eeuw, die nu ook over de grenzen van de steden het platteland veroverde, deed al snel de noodzaak van een specifiek beleid ter bescherming van de natuur en van waardevolle landschappen ontstaan. Tegen die achtergrond werd de Commissie in 1912 uitgebreid met een sectie landschappen; vanaf nu heette ze de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML). In de loop der jaren rekruteerde de Commissie haar leden uit een steeds breder wordende waaier aan vakgebieden die bij de erfgoedzorg betrokken werden.

EERSTE NATIONALE WET

De autoriteit en de kennis van de KCML werden over het algemeen goed erkend en haar adviezen in vele gevallen opgevolgd. De bevoegdheid van de Commissie werd echter pas in 1931 wettelijk vastgelegd. Een wet van 7 augustus 1931 maakte het advies van de Commissie verplicht, zowel voor de bescherming van monumenten en landschappen, als voor het uitvoeren van restauratie- of andere werken. De wet legde voor het eerst ook rechten en plichten vast voor de eigenaars van beschermd erfgoed.

Vanaf de jaren 1960 groeide stilaan de algemene interesse en het maatschappelijke draagvlak voor een betere bescherming van het erfgoed. Van haar kant kaderde de Commissie haar activiteiten steeds meer in de internationale context en integreerde ze in haar adviezen de richtlijnen van verschillende internationale charters en conventies.

Toch bleef het erfgoed in Brussel nog lange tijd onder zware druk staan door de niet aflatende stroom van ingrijpende infrastructuur- en bouwwerken. Ook de ingewikkelde administratieve procedures waren weinig bevorderlijk voor de efficiëntie van het erfgoedbeleid.

In 1970 werd de zorg om het erfgoed immers een bevoegdheid van de taalgemeenschappen, een splitsing die in 1968 voorafgegaan was door de oprichting van een autonome Nederlandstalige en Franstalige afdeling van de KCML. Hierdoor werd het Brussels erfgoed beheerd door twee commissies en twee ministers. Aan die ingewikkelde situatie werd gedeeltelijk verholpen door de oprichting van een Werkgroep Brussel, maar algemeen genomen liep de bescherming van het erfgoed in de hoofdstad een grote achterstand op ten aanzien van andere grote steden.

ERFGOED EN STAATSHERVORMING

In 1989 kwam er meer duidelijkheid in het beleid: de erfgoedzorg werd toen een gewestmaterie en er werd een afzonderlijke KCML voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest opgericht. Die operatie werd in 1993 afgerond met de uitvaardiging van een specifieke wetgeving voor Brussel. De ordonnantie van 4 maart 1993 bepaalt onder meer de precieze samenstelling en bevoegdheden van de Commissie. De toepassing van de ordonnantie werd toevertrouwd aan een nieuwe gewestelijke administratie voor Monumenten en Landschappen. In grote lijnen vormt de ordonnantie van 1993 nog steeds de basis voor de bescherming en het beheer van het erfgoed in de hoofdstad. De laatste jaren werd er een aantal wijzigingen in aangebracht en werd ze geïntegreerd in het Brussels Wetboek van de Ruimtelijke Ordening. Dit wetboek is sinds juni 2004 van kracht en bundelt de verschillende voorschriften op het gebied van stedenbouw, planning, erfgoed en milieu.

BRUSSELSE ORDONNANTIE

WETTELIJK KADER EN OPDRACHTEN

De KCML is een adviesorgaan dat de regering, op vraag van deze laatste of op eigen initiatief, adviseert over de bescherming en het behoud van het onroerend erfgoed en waakt over de herbestemming ervan. Het Brussels Wetboek van de Ruimtelijke Ordening (kortweg Brussels Wetboek) legt, samen met de eraan gekoppelde toepassingsbesluiten, de bevoegdheden en samenstelling van de Commissie vast.

SAMENSTELLING EN ORGANISATIE

De Commissie telt 18 leden die door de regering benoemd worden omwille van hun bekwaamheid inzake erfgoedzorg en die de verschillende vakgebieden vertegenwoordigen. De Commissie bestaat uit architecten en ingenieurs, deskundigen op het gebied van landschappen en natuurlijk erfgoed, restauratietechnieken en archeologie, als ook uit kunsthistorici, historici en stedenbouwkundigen. Er zetelen tevens vertegenwoordigers van de economische en juridische sector. Van de 18 leden worden er 12 benoemd op voordracht van het Brussels parlement en 6 op voordracht van de Commissie, en dat voor een hernieuwbaar mandaat van 6 jaar. Om de drie jaar wordt de Commissie voor de helft vernieuwd.

LEDEN

De interne organisatie en werking van de KCML worden geregeld door het Brussels Wetboek (art. 11), de toepassingsbesluiten van 8 maart 2001 en 8 januari 2004 en een huishoudelijk reglement dat door de regering werd goedgekeurd. Elke eerste en derde woensdag van de maand komt de Commissie samen in een plenaire vergadering tijdens dewelke ze de aanvragen behandelt die afkomstig zijn van de diverse gewestelijke en gemeentelijke administraties of van particulieren. De vergadering wordt geleid door de voorzitter, hierin bijgestaan door de ondervoorzitter. Elke aanvraag wordt door één of meerdere

VERGADERINGEN

Justitiepaleis, J. Poelaert, 1866-1883. Het gebouw werd voor het eerst ter bescherming voorgedragen door de KCML in 1935, maar uiteindelijk pas in 2001 beschermd. © KCML - Foto W. Robberechts.

leden onderzocht (onderzoek van het dossier, plaatsbezoeken, contacten met de betrokken administraties en de aanvragers, opzoekingen in literatuur of archieven, enz.) en voorgesteld aan de Commissie. Na beraadslaging worden de adviezen collegiaal uitgebracht. De Commissieleden hanteren hierbij een strikte deontologische code. Zo komen de leden die rechtstreeks of onrechtstreeks betrokken zijn bij een bepaald dossier niet als verslaggever in aanmerking. Zij nemen niet deel aan de debatten en verlaten de vergadering tijdens de behandeling van die punten. Naast de dossiers waarover advies wordt uitgebracht, kan de agenda ook ruimte voorzien voor debatten over algemene of actuele thema's.

De vergaderingen van de KCML worden bijgewoond door een waarnemer van de Directie voor Monumenten en Landschappen en van de Directie Stedenbouw van de gewestelijke administratie die de vergunningen aflevert. Op die manier wordt gestreefd naar een goede samenwerking en coördinatie tussen de Commissie en de gewestelijke administratie, één van haar bevoorrechte gesprekspartners.

SECRETARIAAT

In haar dagelijkse werking wordt de KCML bijgestaan door een vast secretariaat bestaande uit zes personen, onder wie de secretaris en adjunct-secretaris. Zij stellen in samenspraak met de voorzitter de dagordes en de verslagen op, documenteren de voorliggende aanvragen, nemen nota van de uitgebrachte adviezen en leggen de teksten ter goedkeuring aan de Commissie voor. Ze organiseren de plaatsbezoeken, werkvergaderingen en werkgroepen. Het secretariaat staat ook in voor het beheer van de bibliotheek en het archief van de Commissie, die op afspraak geraadpleegd kunnen worden.

OPDRACHT

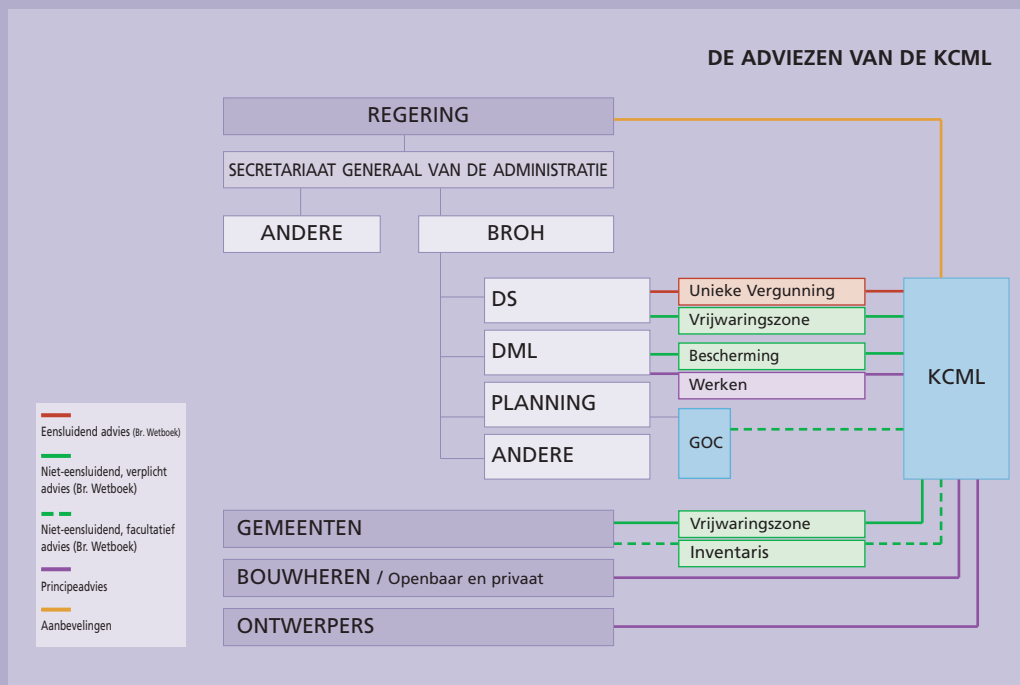
De hoofdpdracht van de Commissie is het uitbrengen van adviezen, zowel over beschermingsvoorstellen als over aanvragen tot het uitvoeren van werken aan al dan niet beschermd erfgoed.

Inzake bescherming kan de Directie Monumenten en Landschappen het advies van de KCML vragen over de opportuniteit om bepaalde gebouwen of landschappen te beschermen of op te nemen op de bewaarlijst. Op het einde van de procedure antwoordt de Commissie op de opmerkingen of bezwaren die door eigenaars en gemeenten geformuleerd kunnen worden over de beschermingsvoorstellen. De KCML kan ook zelf een goed ter bescherming of inschrijving op de bewaarlijst naar voor schuiven. De eindbeslissing hieromtrent is evenwel een bevoegdheid van de regering.

ADVIEZEN EN
BESCHERMING

Voor het merendeel echter verleent de Commissie adviezen over aanvragen die betrekking hebben op het uitvoeren van werken aan al dan niet beschermd gebouwen of landschappen. In het eerste geval, namelijk voor erfgoed dat beschermd is of ingeschreven op de bewaarlijst, moet voor elke ingreep een zogenaamde 'unieke vergunning' worden aangevraagd (een eenmaking van de vroegere erfgoedvergunning en de stedenbouwkundige vergunning). Die aanvraag wordt ingediend bij de Directie Stedenbouw van het Gewest en omvat zowel een stedenbouwkundig luik als een erfgoeddossier. De documenten die een volledig dossier moet bevatten staan nauwkeurig omschreven in een toepassingsbesluit (11/04/03, art. 38-38bis). Nadat ze het advies van de Directie Monumenten en Landschappen heeft ingewonnen, legt de Directie Stedenbouw het dossier voor aan de KCML die er een eensluidend of bindend advies over uitbrengt. Dit bindend advies houdt in dat de vergunningen enkel kunnen worden afgeleverd wanneer de voorwaarden van het advies van de Commissie erin zijn opgenomen. Is het advies ongunstig, dan kan de door de regering aangestelde gemachtigde ambtenaar de vergunning niet afleveren. Bij geschillen kan beroep worden aangetekend tegen de unieke vergunning, achtereenvolgens bij het Stedenbouwkundig College en bij de regering, zoals dit ook het geval is voor de andere stedenbouwkundige vergunningen. Het advies van de Commissie is niet vereist wanneer het om onderhoudswerken of de zogenaamde werken van gering belang gaat

EENSLUIDEND ADVIES

BROH
Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting

DS
Directie Stedenbouw

DML
Directie Monumenten en Landschappen

GOC
Gewestelijke Ontwikkelingscommissie

Br. Wetboek
Brussels Wetboek van de Ruimtelijke Ordening

(voornamelijk zuivere restauratiewerken, vastgelegd bij regeringsbesluit van 12 juni 2003). Het visum van de Directie Monumenten en Landschappen volstaat in die gevallen.

TERMIJN

De Commissie moet haar adviezen uitbrengen binnen de dertig kalenderdagen na ontvangst van de aanvraag. Indien ze die termijn overschrijdt, wordt haar advies als gunstig beschouwd. Eens de adviezen uitgebracht zijn, staat de Commissie ter beschikking van aanvragers en ontwerpers om haar adviezen nader te verklaren. Met het oog op een vlotte doorstroming van de dossiers, moedigt de Commissie aan om al bij aanvang haar advies in te winnen over ten minste de grote lijnen van het project. De administratieve procedure verbonden aan de unieke vergunning laat immers weinig soepelheid toe in de behandeling van de dossiers. Het is bijvoorbeeld onmogelijk ontwerpen te wijzigen nadat de aanvraag officieel werd ingediend. De praktijk leert dat de ‘principeadviezen’, eventueel in combinatie met voorbereidende vergaderingen, doorgaans tot posi-

PRINCIPEADVIES

tieve resultaten leiden, zowel wat het verloop van de procedure als wat de inhoud van de dossiers betreft.

Een belangrijk deel van de door de Commissie verstrekte adviezen hebben betrekking op gebouwen of landschappen die niet beschermd of niet op de bewaarijst ingeschreven zijn. Deze adviezen worden gegeven op vraag van de gemeenten of de gewestelijke administratie. Ze zijn verplicht voor gebouwen gelegen in een vrijwaringszone (Brussels Wetboek, art. 228 en art. 237 §1) en facultatief voor gebouwen of landschappen ingeschreven op de voorlopige inventaris of daterend van voor 1932 (Brussels Wetboek, art. 207). Die adviezen zijn niet bindend, maar kunnen beschouwd worden als aanbevelingen met het oog op het behoud van niet beschermd erfgoed en een goede integratie van de beschermde gebouwen en landschappen in hun omgeving. De eindbeslissing om hier al dan niet gevolg aan te geven ligt echter bij de gemeenten of bij de gewestelijke administratie voor stedenbouw.

NIET-EENSLUIDEND ADVIES

Naast de behandeling van de individuele aanvragen, kan de Commissie zelf het initiatief nemen om de regering advies te verstrekken over uiteenlopende thema's die verband houden met erfgoedzorg. Dankzij dit initiatiefrecht kan ze aanbevelingen formuleren over actuele onderwerpen die een ruimere reflectie verdienen. Zo richtte ze in het verleden bijvoorbeeld werkgroepen op over thema's als de herbestemming van het industrieel erfgoed en het behoud van bestratingen in kasseien. Ze onderzocht ook de betekenis die erfgoed heeft in het streven naar duurzame ontwikkeling en de problematiek inzake de toepassing van normen en regelgevingen ontwikkeld voor nieuwbouw op het erfgoed (bijv. isolatienormen, reglement op de veiligheid op het werk, normen inzake liften, enz.). Ook zeer praktijkgerichte onderwerpen, zoals het gebruik van diverse bepleisteringen en verfsoorten en hun compatibiliteit met de oude bouwmethododes, komen aan bod. Door dergelijke onderwerpen te behandelen, wil de Commissie een bijdrage leveren aan de algemene kennis van het erfgoed, en aanvragers, ontwerpers en het brede publiek sensibiliseren en concrete informatie verstrekken.

HET VOLLEDIGE RESTAURATIEDOSSIER

Of het nu om landschappen, gebouwen of decoratieve elementen gaat, restaureren betekent ingrijpen in een bestaand gegeven zonder de essentiële karakteristieken te wijzigen. Dit vergt een grondige kennis en begrip van het onderwerp, een precieze diagnose van de tekortkomingen en het zoeken naar de meest aangepaste behandelingen.

De samenstelling van een restauratiedossier voor een gevrijwaard goed, is wettelijk vastgelegd in het toepassingsbesluit van 11/04/2003. Het dossier omvat vooreerst een **documenterend en verklarend luik**:

- een *gedetailleerde beschrijving* van de bestaande toestand (teksten, foto's en precieze opmetingstekeningen op voldoende grote schaal), een inventaris van de nog aanwezige elementen en een eerste vaststelling en lokalisatie van de schadepatronen.
- een *historische studie*, die zowel literatuur- en archiefonderzoek (voorontwerpen, bouwaanvragen, lastenboeken, oude foto's, enz.) omvat, als bouwhistorisch onderzoek in situ (bijv. stratigrafisch onderzoek). Op basis hiervan wordt een chronologie van de bouwfasen opgesteld. De aanduiding op grafische documenten bevordert de leesbaarheid en de evaluatie van de opeenvolgende ingrepen.
- het *bouwfysisch onderzoek* documenteert de structuur, de gebruikte technieken en materialen. Het laat ook toe een diagnose

te stellen van de schadepatronen en ze te verklaren.

Op basis van het vooronderzoek worden de **restauratieopties** bepaald en verantwoord. Enerzijds worden de *principes* (referentieperiode, nieuwe bestemming, enz.) die het onderwerp leiden uiteengezet. Anderzijds beschrijft en motiveert men de *behandelingen*, *restauratietechnieken* en eventuele vervangingen of verbouwingen aan de hand van plannen (bij voorkeur op dezelfde schaal als die van de bestaande toestand), uitvoeringsdetails, lastenboeken, technische fiches van de materialen, enz. Hierbij worden de interventies op voorhand zo nauwkeurig mogelijk gelokaliseerd en gekwantificeerd.

Het volledige dossier, waarin alle nuttige informatie in een logische volgorde verzameld en ontleed werd, biedt de beste garanties op een aangepaste restauratie en beperkt schadelijke of overbodige ingrepen. De inhoud en omvang van elk dossier is vanzelfsprekend ook afhankelijk van de omvang van het project en de aard van de werken. Zo vergen eenvoudige onderhoudswerken die de bestaande toestand niet wijzigen geen historische studie. Voor de restauratie van raamkaders is een stabiliteitsstudie overbodig, maar de stratigrafische studie en gedetailleerde opmetingen zijn in dit voorbeeld wel wezenlijke documenten. Bij lokale ingrepen is het ook steeds noodzakelijk de gevolgen voor het geheel te evalueren.

HET REFLECTIEKADER VAN DE KCML: NAAR EEN GEÏNTEGREERD ERFGOEDBELEID

Zoals eerder gezegd is erfgoedzorg met de eraan gekoppelde onderwerpen, een uiterst complexe, en vaak ook gevoelige, materie die voortdurend evolueert. In een geïntegreerde benadering van het erfgoed moet rekening worden gehouden met uiteenlopende factoren die in de praktijk de bevoegdheden zijn van verschillende ministeries en hun respectievelijke administraties op gewestelijk niveau: monumenten en landschappen, maar ook stedenbouw, planning, milieubeleid, verkeer, enz. Het is dan ook belangrijk dat de betekenis die men aan het erfgoed toekent in de stad en de principes die bepalen hoe men dit erfgoed benadert het onderwerp uitmaken van een globale reflectie. Als adviesorgaan waarin verschillende vakgebieden en domeinen vertegenwoordigd zijn en dat over voldoende autonomie beschikt ten opzichte van de uitvoerende macht en de administratie, kan de KCML een bijdrage leveren aan de uitbouw en verfijning van een dergelijk reflectiekader, en dat binnen het voorziene wettelijke kader.

De Commissie plaatst haar adviezen en aanbevelingen dus in een ruime context. Enerzijds gaat haar aandacht vanzelfsprekend uit naar de problematiek van het erfgoed op het niveau van het gewest, de gemeenten en de wijken, maar, anderzijds, vindt ze het ook onontbeerlijk haar activiteiten bij de internationale context te doen aansluiten. De zorg om het erfgoed is immers een grensoverschrijdende materie en vormt het onderwerp van afspraken en richtlijnen die door internationale organisaties, in het bijzonder Icomos (International Council on Monuments and Sites) werden ontwikkeld. Meerdere leden van de KCML zijn via hun beroepsactiviteiten of hun banden met de academische wereld rechtstreeks betrokken bij het internationale debat over erfgoedzorg.

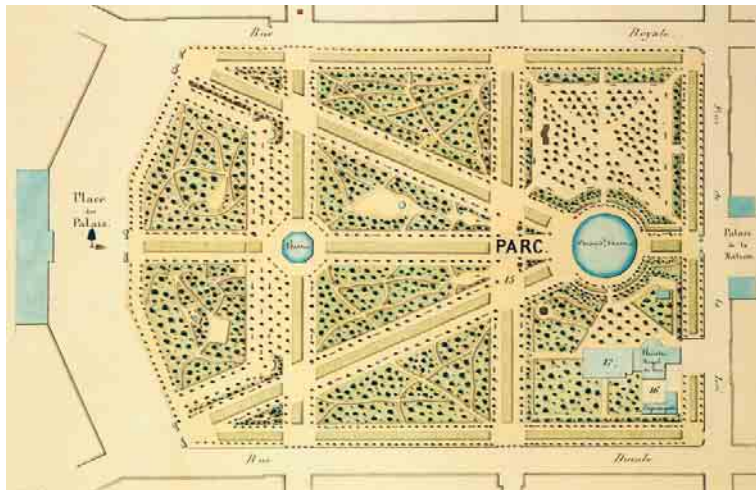
Vanuit haar streven naar een geïntegreerd erfgoedbeleid houdt de Commissie in haar werking ook rekening met de nieuwe uitdagingen

Tuinwijken Le Logis en Floréal te Watermaal-Bosvoorde, 1922-1940, L. Van Der Swaelmen, J.-J. Eggerickx, R. Moenaert en L. François. Beschermd in 2001. Beheersplan opgesteld door het bureau Arsis, 2000. *Het beheer van een beschermd geheel van ongeveer 1250 woningen vergt een globale studie. Op basis van grondig vooronderzoek werd een lastenboek opgesteld dat de meest geschikte behandelingen en ingrepen om de gevels en daken te onderhouden of te restaureren beschrijft.* © KCML - Foto W. Robberechts.

gen die zich vandaag stellen. Het streven naar duurzame ontwikkeling moet hierbij de komende jaren ongetwijfeld één van de belangrijkste aandachtspunten vormen.

INTERNATIONALE REFERENTIES

Wat betreft internationale richtlijnen blijft het Charter van Venetië (1964) het meest algemeen aanvaarde internationale document, waarin de basisprincipes voor een adequaat erfgoedbeleid samengevat zijn. Het respect voor de historische gelaagdheid, de aandacht voor zowel 'topmonumenten' als voor het meer 'bescheiden' erfgoed, de omkeerbaarheid van ingrepen, de interdisciplinariteit van het onderzoek, enz., al deze richtlijnen uit het charter zijn nog steeds zeer actueel. Toch is de Commissie er zich ten volle van bewust dat het ook om een tijdsgebonden document gaat dat geïnterpreteerd en geëvalueerd moet worden vanuit het eigen tijdskader. De vooruitgang inzake onderzoekstechnieken en de steeds verfijndere wetenschappelijke kennis zowel op bouwhistorisch als op materiaaltechnisch vlak, werpen immers een nieuw licht op bepaalde conservatiemethodes of interventieprincipes. Bovendien heeft een al

Plan van het Park van Brussel, 1776-1777. Beschermd in 1971. Stadsarchief van Brussel.

ONDERHOUD EN RESTAURATIE VAN HISTORISCHE TUINEN

Historische tuinen bevinden zich op het raakvlak tussen natuur en cultuur. Ze onderscheiden zich van natuurlandschappen door hun ontwerp en hun architecturale vormgeving: het spel met verschillende niveaus en profielen van het terrein, de keuze en aanleg van de beplanting, het inpassen van decoratieve elementen, bouwwerken of waterpartijen. Met de natuurlijke landschappen hebben de tuinen echter wel de kwetsbaarheid gemeen van hun voornaamste component. De vegetatie is immers een levend gegeven waarvan het behoud sterk afhankelijk is van de omgeving en het fysische milieu.

Een basisdocument voor het behoud en de restauratie van historische parken en tuinen is het Charter van Florence (1982). Hierin pleit men onder meer voor de aanleg van goed uitgeruste sport- en speelterreinen buiten de historische tuinen en natuurlandschappen zodat die hun universele waarden als schoonheid, rust en stilte kunnen behouden. Het handvest benadrukt ook het belang van een regelmatig en continu onderhoud van de historische tuinen. Hierbij moet rekening worden gehouden met de spontane groei van de beplantingen, de tijd die nodig is om ze te hernieuwen en de kwetsbaarheid van hun tracés. Restauraties moeten echter een uitzonderingsmaatregel blijven.

Elk restauratieproject, ook wanneer het slechts een gedeelte van de tuin betreft, is gebaseerd op grondig en globaal vooronderzoek en wordt uitgevoerd door een interdisciplinair team dat alle domeinen die betrokken zijn bij de studie van historische tuinen vertegenwoor-

digd. De onderzoeksresultaten worden samengevat in een aantal basisdocumenten:

- een nauwkeurige opmeting van de bestaande toestand (weergave van de vegetatie, identificatie en lokalisatie van de plantensoorten, opmetingen van de paden, de bouwkundige elementen, de beeldhouwwerken, enz.),
- plannen en kaarten van de voornaamste wijzigingen die aangebracht werden sinds de oorspronkelijke aanleg (met aandacht voor de veranderingen van de omgeving, de perspectieven, de uitzichten, de bebouwing, enz.),
- een diagnosesnota over de toestand van de beplantingen (fytosanitair onderzoek) en de waterhuishouding en over de schade aan bebouwing, waterpartijen, fonteynen, beeldhouwwerken of andere decoratieve elementen.

Het vooronderzoek en de grafische documenten (opgesteld op dezelfde schaal en met een gelijkaardige vormgeving om hun leesbaarheid te bevorderen) maken het mogelijk de principes die het oorspronkelijke ontwerp leidden te achterhalen en een evaluatie door te voeren van de manier waarop het ontwerp in de loop der jaren evolueerde. Eens de meest geschikte referentieperiode werd vastgelegd, tracht het restauratieproject deze toestand zo nauwkeurig mogelijk te benaderen door doeltreffend in te grijpen om de scenografie van het landschap te bewaren of te herstellen. Indien een uitvoering van het project in verschillende fasen wordt gepland, moet men rekening houden met de prioriteiten die het vooronderzoek aan het licht bracht (diagnoses, beschikbare materiële, menselijke middelen, enz.).

te starre toepassing van bepaalde richtlijnen uit het handvest in het verleden tot excessen geleid die vandaag niet langer aanvaard zouden worden. Zo bracht het al te ver doorgedreven contrast tussen historische delen en eigentijdse aanvullingen in sommige restauraties de leesbaarheid van het monument in het gedrang, ook al gebeurde dit vanuit een streven naar een maximale eerbiediging van de authenticiteit.

Naast het Charter van Venetië zijn ook het charter over historische tuinen (Charter van Florence, 1982), het charter voor de vrijwaring van historische steden (Charter van Washington, 1987) en het Nara-document over authenticiteit (1994) essentiële internationale instrumenten die deel uitmaken van het door de Commissie gehanteerde referentiekader.

GRONDBEGINSELEN VOOR DE ADVIEZEN

Een belangrijk grondbeginsel voor de adviezen van de KCML is de algemeen erkende, internationale richtlijn die onderhoud en consolidatie voorrang geeft op restauratie. Restauratie moet op haar beurt verkozen worden boven de 'identieke' vervanging of de reconstructie van bouwonderdelen. Onderhoud en preventieve conservatie zijn ongetwijfeld de beste – en bovendien ook de goedkoopste – manieren om het voortbestaan van het erfgoed te verzekeren. Ze maken het mogelijk de vaak kwalitatief hoogstaande of zeldzaam geworden materialen en de technische knowhow uit het verleden op lange termijn te behouden. Hierdoor wordt de vervanging van elementen beperkt, evenals het gebruik van hedendaagse materialen die niet zelden minder goede technische of esthetische kwaliteiten bezitten, een kortere levensduur hebben of een milieuvriendelijk productieproces vergen. Sommige architecturale elementen zijn daarenboven onvervangbaar omdat het vakmanschap en de technieken niet langer gekend zijn.

De internationaal aanvaarde basisregel is een maximaal behoud van de oorspronkelijke elementen en materialen in situ. Restauratie en

ONDERHOUD
EN PREVENTIEVE
RESTAURATIE

De glazen woning, J. Lejeune-
straat 69 te Ukkel, P. A. Michel,
1935. Beschermd in 1998.
Gerestaureerd door B. Baines
en Ch. Gilot, 1998-2002.
© MBHG - Foto Ch. Bastin en
J. Evrard.

MATERIAALGEBRUIK IN ONDERHOUD EN RESTAURATIE

Traditionele materialen verwerkt in oude gebouwen verouderen doorgaans op een progressieve en homogene wijze. Dit is het gevolg van de geleidelijke veranderingen die ze ondergaan door onderlinge interacties en door contact met de buitenlucht. Die bouwmaterialen (zoals bakstenen van klein formaat, massief hout, olie- of waterverf) en technieken lenen zich bovendien uitstekend tot lokale ingrepen. Bij regelmatig onderhoud en door natuurlijke veroudering krijgen de materialen ook vaak een aangenaam ogend patina.

De traditionele bouwkunst is het resultaat van een geleidelijk proces waarbij de vakkennis steeds meer verfijnd werd en men zocht naar een zo spaarzaam mogelijk gebruik van de middelen. Doorgaans is er dan ook een logische volgorde in de aftakeling van oude bebouwing. De schade manifesteert zich meestal eerst aan de oppervlakte waar men op

vrij eenvoudige wijze herstellingen of vervangingen kan uitvoeren (bijv. van de bepleistering of de beschildering). Wanneer men tijdig ingrijpt, moet ook niet worden geraakt aan de structurele elementen die de stabiliteit en het voortbestaan van het bouwwerk waarborgen.

Bij een goed onderhoud en restauratie moeten de eigenschappen die de vroegere bebouwing tot in de jaren 1970 kenmerkten, behouden blijven: het evenwicht tussen de materialen en de constructieve systemen en het goed 'naberschap' tussen de materialen onderling zijn hierbij essentieel. Volgende ingrepen moeten in dit opzicht vermeden worden:

- het invoegen van grote, onbuigzame elementen (zoals gewapende betonbalken of -skeletonnen) in flexibele structuren (bijv. traditioneel metselwerk);
- het vervangen van kalkbepleisteringen en soepele kalkmortels door respectievelijk

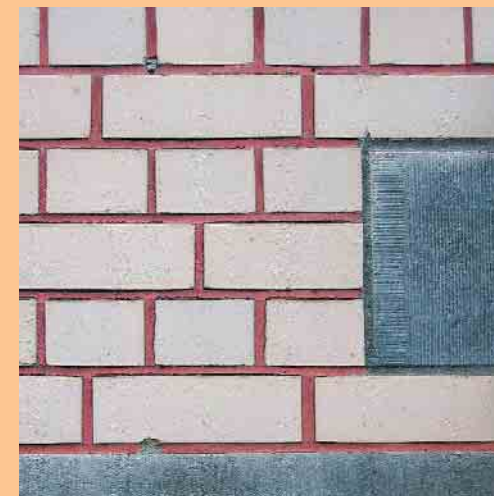
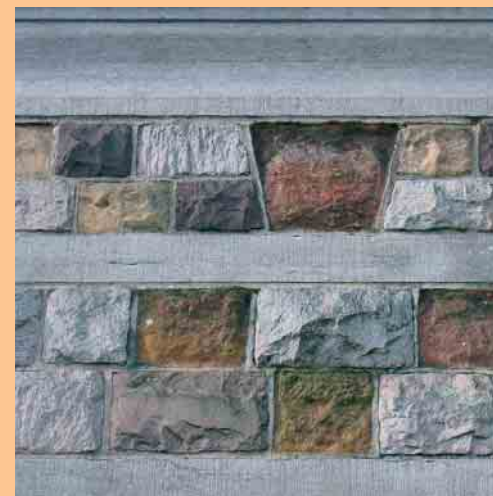
cementeringen en harde, inerte mortels. Deze laatste kunnen immers de materialen, die ze verondersteld worden te beschermen of te verbinden, aantasten omdat ze geen vochtregulariserende rol spelen en de vervormingen niet opvangen;

- het gebruik van water- en luchtdichte verven of andere producten op poreuze pleisterlagen. Deze vernietigen het zelfregulariserende vermogen van de traditionele bouwsystemen (evacuatie van vocht, ventilatie, enz.) en veroorzaken aanhechtingsproblemen.

Oude gebouwen werden volgens een heel andere logica opgetrokken dan de hedendaagse nieuwbouw. Het onderhoud en de restauratie van het erfgoed vragen de toepassing van technieken die de kenmerkende gelaagde systemen, waarin interactieve en complementaire materia-

len gecombineerd worden (bijv. baksteenmetselwerk / kalkbepleistering / dampdoorlatende verven), eerbiedigen. Systemen die daarentegen op het principe van dissociatie zijn gebaseerd (bijv. dragende elementen / isolatie / ventilatie in de buitenwanden) moeten vermeden worden. De laatste jaren werden hoog technologische restauratieproducten en technieken ontwikkeld die het mogelijk maken zeer gericht in te grijpen met een maximaal behoud van die oorspronkelijke systemen.

Het erfgoed bezit over het algemeen een eenvoudige, maar doeltreffende constructieve logica. Een efficiënt behoud van de oude bebouwing maakt dan ook optimaal gebruik van de bestaande grondstof. In dit opzicht vormt het erfgoed een voorbeeld van 'spaarzaamheid' voor de volgende generaties.

vervanging zijn daarentegen uitzonderingsmaatregelen en zware verbouwingen en afbraakwerken moeten zoveel mogelijk vermeden worden. Eén van de gevolgen van het nieuwe wettelijke kader, meer bepaald het invoeren van een lijst van zogenaamde werken van gering belang, is echter dat de KCML nog vooral over die zwaardere interventies ondervraagd wordt. Zuivere onderhouds- en conservatiewerken – dé basis voor een verantwoorde erfgoedzorg –, die een grote vakkennis en specialisatie vergen, moeten niet meer aan de Commissie worden voorgelegd.

VOORONDERZOEK

Het is in dit licht dat men de vraag van de wetgever (toepassingsbesluit van 11/04/03, art. 38-38bis) en de Commissie moet begrijpen om bij de aanvang van elk project, en vooraleer het concept en de interventieprincipes worden bepaald, de historische en bestaande toestand van het gebouw of de site nauwgezet te documenteren. Om de meest gepaste behandelingen naar voor te kunnen schuiven, is het onontbeerlijk een duidelijke diagnose van de schadepatronen te stellen en deze exact te lokaliseren en te verklaren. Al deze informatie kan slechts aan de hand van grondig vooronderzoek worden vergaard. Dat onderzoek moet voor elk project worden uitgevoerd in functie van de aard van de waargenomen problemen. Het vooronderzoek maakt dus inherent deel uit van elk restauratieproject en vormt een absolute voorwaarde om de aard en de omvang van de ingrepen op het erfgoed – de behandelingen en restauratietechnieken, de te restaureren en te vervangen elementen – op voorhand nauwkeurig te bepalen en te lokaliseren.

Als die werkwijze niet wordt gevolgd, verhoogt de kans op onverwachte omstandigheden tijdens de werf en op een ongegronde selectie van de te behouden elementen. Bovendien zet dat de deur open voor ingrepen die afbreuk kunnen doen aan de authenticiteit van het erfgoed, zoals de volledige vervanging van bepaalde elementen, of voor behandelingen die niet geschikt zijn en, in het slechtste geval, onherstelbare schade kunnen toebrengen. Vervangingen kunnen

slechts toegestaan worden wanneer de voorstudies duidelijk aantonen dat dit onontbeerlijk is, namelijk wanneer het behoud van bepaalde onderdelen risico's inhoudt voor het behoud van het geheel. Zo zijn steenvervangingen enkel gerechtvaardigd wanneer de stabiliteit van het gebouw in het gedrang komt. Bij vervanging handelt de Commissie het principe dat de gebruikte materialen zo veel mogelijk identiek moeten zijn aan de oorspronkelijke of er minstens compatibel mee zijn, zodat ze op termijn het behoud van het erfgoed niet in het gedrang brengen.

Hoewel het voorgaande principe is ingegeven door het streven naar een maximaal behoud van authenticiteit, is de Commissie er zich ten volle van bewust dat dit begrip met de nodige voorzichtigheid moet worden gehanteerd: authenticiteit mag niet herleid worden tot enkel de oorspronkelijke toestand van een gebouw. Ze moet integendeel begrepen worden in het licht van de historische gelaagdheid van een monument of landschap. Vele historische gebouwen zijn niet het resultaat van een eenmalige bouwcampagne, maar van diverse bouwfases en/of verbouwingen. De kennis van die gelaagdheid vergt grondig (bouw)historisch onderzoek op basis waarvan de intrinsieke waarde van de opeenvolgende 'lagen' kan worden geëvalueerd en in een ruimere context geplaatst. Naast zijn documentaire waarde is dit onderzoek van essentieel belang voor het bepalen van een referentieperiode als leidraad voor de interventies. Het historische onderzoek vormt dan ook één van de peilers waarop het conservatie- of restauratiedossier gefundeerd moet worden. Bij afloop van de werf is het belangrijk de uitgevoerde werken en mogelijke afwijkingen van het vergunde dossier nauwkeurig te documenteren in een eindverslag. Hierdoor verzekert men de continuïteit in het doorgeven van informatie met het oog op verder onderhoud of toekomstige restauratiecampagnes. Heel nuttig zou ook de oprichting van een soort 'erfgoedobservatorium' zijn, waar de impact van de behandelingen en restauratietechnieken op lange termijn geëvalueerd kan worden.

AUTHENTICITEIT

ERFGOED- OBSERVATORIUM

HET NAORLOGSE MODERNE ERFGOED

Naast de erkenning van het oudere erfgoed, moet ook de moderne architectuur van na de Tweede Wereldoorlog voldoende aandacht krijgen. Tot op heden werden er echter slechts enkele gebouwen uit die recentere periode beschermd.

De organisatie van de wereldtentoonstelling in Brussel in 1958 ging gepaard met grootschalige bouwwerken in de stad. In Europa behoort Brussel tot één van de belangrijkste vertegenwoordigers van het architecturaal erfgoed uit die periode. Tot de meest representatieve, bewaarde voorbeelden behoren het Atomium, het monumentale Albertina-complex en zijn omgeving, de Ravensteingalerij, het torengedebouw van de Sociale Voorzorg en de Modelwijk aan de Heysel. Maar ook de individuele woning en de villa waren geliefkoosde programma's waarin de architecten hun talenten ten volle konden ontplooiën.

Toch stelt men vast dat de laatste jaren een aantal waardevolle en emblematische voorbeelden werden afgebroken (het Foncolingebouw, de Martinitoren), verbouwd of grondig gerenoveerd

(het COOVI – CERIA scholencomplex). In een periode zoals de huidige, waarin de vastgoedmarkt volop in beweging is, is het belangrijk de nodige maatregelen te treffen om dit interessante, maar kwetsbare erfgoed te vrijwaren. Die kwetsbaarheid vloeit voort uit een aantal aspecten die precies de eigenheid van deze architectuur vormen: de kenmerkende architecturale programma's zoals kantoorgebouwen, scholen en sportcomplexen (waarvan de gebruikswaarden de laatste jaren sterk geëvolueerd zijn), en de vaak experimentele bouwtechnieken en materialen waaruit ze zijn opgetrokken (lichte gevels opgevat als een dunne schaal, gespannen zeilen, hangende tuinen, enz.).

Niet zelden stellen deze gebouwen dan ook grote moeilijkheden inzake onderhoud (niet-duurzame materialen die niet meer voorhanden zijn) en hedendaags gebruik (veranderingen inzake kantoorinrichting, nieuwe technieken, enz.). Wil men echter de waardevolle getuigen van deze betekenisvolle episode uit het culturele en sociale verleden van Brussel niet verloren laten gaan, dan moet er dringend worden ingegrepen.

Atomium, A. Waterkeyn, 1958. De drie bollen in uitkraging kunnen niet worden ingericht en zijn ontoegankelijk voor het publiek. Ze zijn opgebouwd uit bogen, verbonden door driedimensionaal vakwerk aan een centrale kubus waarin de verschillende verbindingsbuizen samenkomen.

© KCML - Foto M.-F. Piissart.

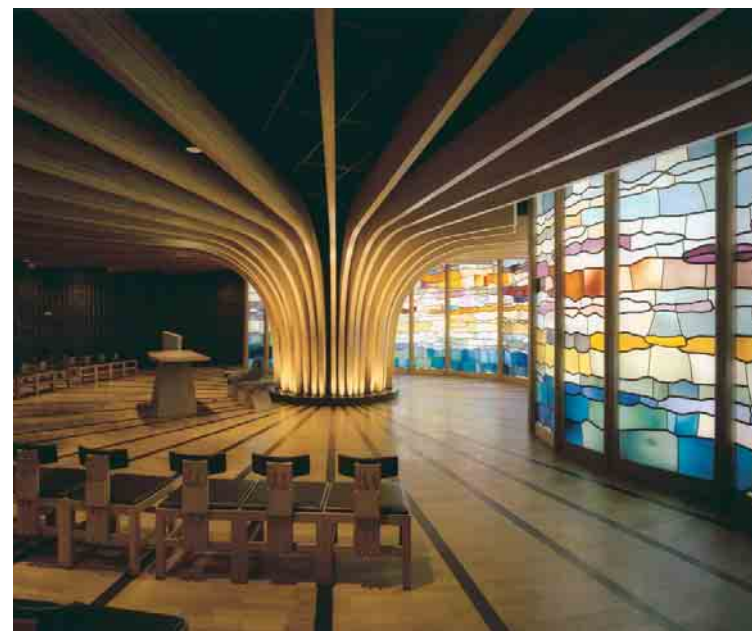
Ravensteingalerij, A. en Ph. Dumont, 1954. © Foto Ph. De Gobert.

EEN DOORDACHTE BESCHERMING VAN HET ERFGOED

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest telt momenteel ongeveer 3.000 monumenten en landschappen die beschermd zijn of ingeschreven op de bewaarijst. Dit aantal is relatief beperkt in verhouding tot de totale bebouwing van het Gewest (minder dan 1%). De beschermingen weerspiegelen de wisselende betekenissen die men doorheen de jaren aan het begrip erfgoed heeft toegekend. Gekoppeld aan de specifieke geschiedenis van Brussel, verklaart dit waarom de bescherming van monumenten en landschappen vandaag nog lacunes vertoont. Zo zijn het Koninklijk Paleis en de meeste neoklassieke gebouwen rond het Warandepark, maar ook de 'Cité Hellemans' in de Marollen, het Atomium en het complex van Thurn en Taxis vandaag niet beschermd.

Een coherente bescherming van het erfgoed is dus nog lang niet bereikt. Dit vergt ook een aanpak op het globalere niveau van de planning en stedenbouw – door middel van de verschillende instrumenten die voorhanden zijn, de plannen (gewestelijke en gemeentelijke ontwikkelings- en bestemmingsplannen) en reglementeringen (Gewestelijke Stedenbouwkundige Verordening, zonereglementen, enz.). Een absolute voorwaarde voor een weloverwogen beschermingsbeleid is een globale en grondige kennis van de gebouwen, gehelen en landschappen zodat hun erfgoedkundige waarde op wetenschappelijke wijze geëvalueerd kan worden. Een volledige inventarisatie van het erfgoed is in dat opzicht dan ook onontbeerlijk. In Brussel behoort de realisatie van de erfgoed-inventaris tot de opdrachten van de Directie voor Monumenten en Landschappen. Voor drie gemeenten werd reeds een gedrukte inventaris uitgegeven (de Brusselse Vijfhoek, Sint-Joost-ten-Node en Etterbeek); de inventaris van Sint-Gillis kan alleen via de website van de Directie Monumenten en Landschappen worden geraadpleegd. Naast de volledige inventarisatie van de overige gemeenten dringt zich ook al een herziening van de oudere inventarissen op (zoals die van de Vijfhoek).

INVENTARIS

Kapel van de voormalige Financi ntoren, 1980, M. Lambrechts, G. Ricquier, H. van Kuyck, R. Schuiten en de groep Alpha. Firma De Coene (houten structuur) en Etienne Van Doorselaar (glasraam). De niet-beschermd kapel werd in 2004 gedemonteerd.   KCML - Foto Ch. Bastin en J. Evrard.

Ondertussen wordt de Commissie regelmatig geraadpleegd over voorstellen ter bescherming van gebouwen en landschappen die over het hele grondgebied van het Gewest verspreid zijn. Die aanvragen worden door de KCML en de Directie Monumenten en Landschappen onderzocht en wetenschappelijk onderbouwd op basis van onderzoek ter plaatse, in de bestaande literatuur of in de archieven. De evaluatiecriteria kunnen gaan van de historische en/of artistieke waarde van het goed (zowel gezien op gewestelijk als op internationaal niveau), over de structurerende rol in het stedenbouwkundige weefsel, het typologische belang of de betekenis van de architect en de plaats in diens oeuvre tot de technologische verdiensten en de kwaliteit van de materialen en technieken. Daarnaast neemt de Commissie regelmatig zelf het initiatief om bepaalde gebouwen of landschappen ter bescherming voor te dragen. Ze moedigt systematische beschermingscampagnes op wetenschappelijk basis aan door zelf bepaalde studies te laten uitvoeren, zoals recentelijk een studie naar de bescherming van appartementsgebouwen uit het interbellum in het

EVALUATIECRITERIA

Gewest. Nu en dan wordt waardevol erfgoed ook bij toeval ontdekt. Niet zelden gaat het om gebouwen of interieurs die met onmiddellijke vernietiging worden bedreigd. Het huidige wettelijke kader voorziet echter geen instrumenten om in dergelijke situaties efficiënt op te treden en op korte termijn de bescherming door te voeren of minstens de bedreigende factoren een halt toe te roepen.

DE STAD ALS ERFGOED, EEN HOLISTISCHE BENADERING

Het wettelijk beschermde erfgoed vormt in het Brussels Gewest een fractie van het reële potentieel aan 'beschermenswaardig' erfgoed dat op haar beurt een deel vormt van de totaliteit van de bebouwing. De bebouwing is dan weer één van de componenten van het stedelijke weefsel dat gevormd wordt door een samenspel van de bebouwde en niet-bebouwde ruimte, de onderlinge schaalverhoudingen en de verschillende typologieën, maar ook van de structuur van het stratenet, de perceelsindeling, de materialen en technieken, de beplanting, de openbare verlichting, enz. Het stedelijke weefsel is de materiële

STEDELIJKE
STRUCTUUR

Oude Graanmarkt te Brussel.
© KCML - Foto M.-Fr. Plissart.

drager van de stad en een afspiegeling van zowel de huidige samenleving, als van zijn socio-economische en culturele geschiedenis.

De traditionele stad, soms gepland maar vaak spontaan en langzaam gegroeid, is de uitdrukking van een bouwen op mensenmaat, gericht op het bevorderen van de menselijke contacten, de communicatie en de sociale samenhang. De vorm en organisatie van dit levende stedelijke weefsel leveren nuttige informatie en concrete modellen op over de wijze waarop wijken goed kunnen functioneren. De stedelijke structuur en de interactie tussen haar diverse componenten kunnen dus in hun totaliteit als erfgoed worden benaderd. Vanuit deze invalshoek benadert de Commissie de individuele aanvragen die haar worden voorgelegd. Hierbij worden de gebouwen niet als op zichzelf staande entiteiten beschouwd, maar als wezenlijke onderdelen van een groter geheel, het stedelijke weefsel. De KCML spreekt zich in de praktijk dus eveneens uit over de ruimte en de bebouwing rondom beschermde monumenten en landschappen, hetgeen ook tot haar bevoegdheden behoort (aanvragen gelegen in de vrijwaringszones). In haar beoordeling van de ontwerpen, houdt de

Woningen R. Chalonstraat
42 en 48 te Elsene, Atelier
d'Architecture Champs-
Elysées, 1999-2001.
© Foto M.-Fr. Plissart.

KASSEIEN

Karperstraat te Sint-Jans-Molenbeek. Voorbeeld van een straat die omstreeks een eeuw geleden volgens de traditionele technieken werd geplaveid. © Foto KCML.

Het behoud van straten met natuurlijke kasseien is vandaag het onderwerp van heel wat controverses. Toch kunnen er tegenover de ongemakken die men er vaak aan toeschrijft, verschillende argumenten naar voor worden geschoven die pleiten voor hun behoud.

Geplaveide straten en pleinen zijn karakteristiek voor vele wijken van het Brussels Gewest. Ze maken integraal deel uit van het stedelijk erf-

goed en geven uitdrukking aan de continuïteit in het gebruik van de openbare ruimte. Hierdoor behoren ze tot het collectieve geheugen en versterken ze de identiteit van de plaats. Als beeldbepalend element kunnen ze de leesbaarheid van het stratennet bevorderen. In wijken waar weinig monumentaal erfgoed aanwezig is of die gaandeweg een heterocliete structuur en bebouwing kregen, vormen ze een belangrijk element in de samenhang van het stedelijke landschap.

Kasseibestratingen leveren voorts een niet te verwaarlozen bijdrage aan het ecologisch beheer van de stad. De afvloeiing van het regenwater gebeurt er geleidelijk waardoor de rioleringen bij stortbuien minder snel overbelast worden en wateroverlast in kelders en lager gelegen wijken wordt vermeden. In tegenstelling tot andere materialen, zoals beton en asfalt, spelen kasseien ook een regulariserende rol in het stedelijke klimaat: ze zorgen voor een natuurlijke afkoeling in de zomer en houden de warmte langer vast in de winter.

Natuurstenen kasseien beantwoorden ook volledig aan de doelstellingen van duurzame stadsontwikkeling. Hun levensduur is immers quasi onbepaald, ze zijn herbruikbaar en lenen zich uitstekend tot de aanleg en het beheer van voorraden. Door hun plaatsingswijze kunnen lokale reparaties worden doorgevoerd en leidingen geïnstalleerd zonder grootschalige wegenwerken.

Vanzelfsprekend vormen kasseien niet altijd het meest geschikte materiaal voor bestratingen. Het grootste ongemak – het rolgeluid dat wordt voortgebracht door het snel doorgaand verkeer, is echter voornamelijk te wijten aan een gebrek aan onderhoud of een onaangepaste plaatsing. Doordat kasseien vandaag

meestal op een gebonden en harde fundering worden geplaatst, neemt de geluidshinder sterk toe en worden de trillingen naar de omliggende bebouwing verplaatst. De aanleg en het vernieuwen van de betonfunderingen vergen ook dure en luidruchtige wegenwerken die veel tijd in beslag nemen, veel afval produceren en zware vervoermiddelen mobiliseren.

Wanneer ze correct worden geplaatst en onderhouden, zijn kasseibestratingen wel gebruiksvriendelijk. Hierbij is het niet alleen nodig de kasseiensoort goed te kiezen in functie van hun gebruik en locatie (kasseien met gereglementeerde afmetingen, mozaïekkeien, trottoirkeien, porfier, gres, graniet, enz.), maar ook om de traditionele plaatsingswijze te eerbiedigen. Nauw aansluitend geplaatst op een zandbed, gevoegd met een mengsel van zand en bitumen, bieden kasseien de nodige elasticiteit om schokken en trillingen te absorberen. Een vakkundige plaatsing, in combinatie met boordstenen in blauwe hardsteen, verhindert ook dat de kasseien kantelen of draaien en zo fietsers en voetgangers hinderen. De traditionele plaatsing vergt wel het nodige vakmanschap, dat vandaag evenwel verloren dreigt te gaan. Door die technieken opnieuw systematisch te gaan toepassen opent men dan ook perspectieven voor opleiding en werkgelegenheid.

Kasseien – traditionele plaatsing met nauwe voegen / hedendaagse plaatsing met cementvoegen. © Foto's KCML.

FLEXIBILITEIT

Commissie rekening met de leesbaarheid en de coherentie van de omgeving van het beschermde erfgoed, die gevrijwaard of verbeterd moet worden. Eigentijdse projecten spelen in dit proces vanzelfsprekend een rol en bij hun evaluatie houdt de KCML een goede dialoog voor ogen tussen de nieuwe elementen en de bestaande structuren van het historisch gegroeide stadsweefsel waarvan de essentiële kenmerken behouden moeten blijven (historische perceelsindelingen, rooilijnen, gabarieten, enz.). Eén van de grootste troeven van dit weefsel is zijn flexibiliteit, het resultaat van een vaak subtiele interactie tussen de openbare en de private ruimte. Dit uit zich in het vermogen om zich aan de noden en gebruiken van nieuwe samenlevingsvormen aan te passen en een grote waaier aan functies op een kleine oppervlakte te verenigen. De lange geschiedenis van de historische stadskernen vormt hiervan de beste getuigenis.

Wil men het voortbestaan van deze kernen veilig stellen, dan is het precies die flexibiliteit die benut en doorgegeven moet worden. Hedendaagse projecten dreigen echter niet zelden de flexibiliteit aan te tasten doordat ze onvoldoende rekening houden met de interactie tussen het project en de openbare ruimte. Projecten worden vaak niet op maat van de historische stad ontworpen en vertonen niet zelden de tendens tot een steeds grotere autonomie en fragmentering van de openbare ruimte. Ook de openbare ruimte zelf dreigt steeds onoverzichtelijker te worden: de noden van verschillende gebruikersgroepen en de steeds strengere veiligheids-eisen, normen en reglementeringen maken van de inrichting van de openbare ruimte een zeer complex gegeven. De opeenstapeling van voorzieningen en objecten, die doorgaans ook moeilijk te onderhouden zijn, tasten de leesbaarheid van de stedelijke structuur aan. Het resultaat is een stad die verdeeld is, eerder dan gedeeld te worden.

HEDENDAAGSE INGREPEN

De Commissie is ervan overtuigd dat de realisatie van kwaliteitsvolle, hedendaagse architectuur de stedelijke dynamiek ten goede

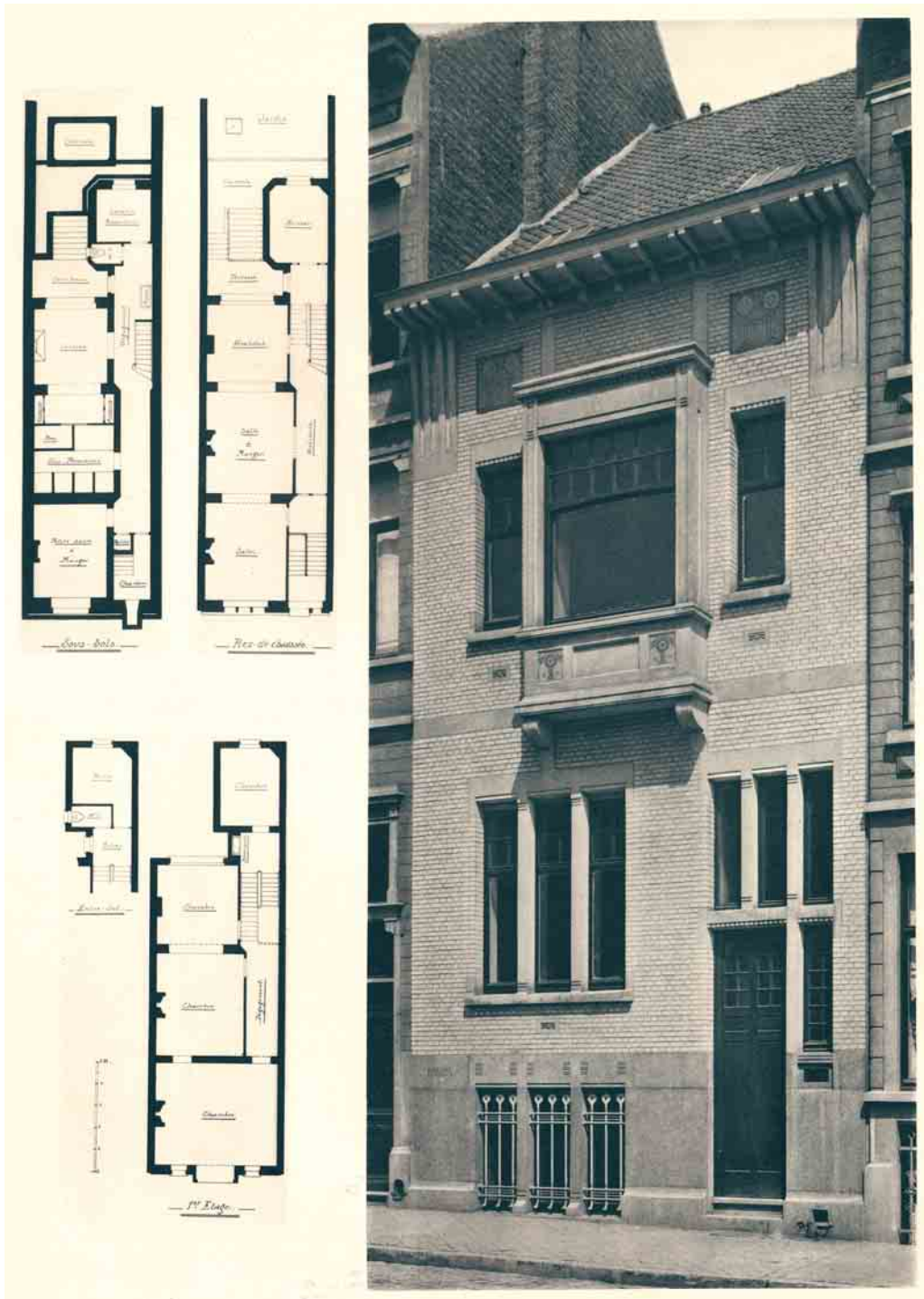
FLEXIBILITEIT OP KLEINE SCHAAL: HET BRUSSELSE BURGERHUIS

De flexibiliteit van het oude stedelijke weefsel treft men op kleine schaal ook aan in bepaalde gebouwentypes. Het traditionele Brusselse burgerhuis is hiervan een uitstekend voorbeeld. Zijn algemeen gebruikte benaming toont aan dat dit woningtype nauw verbonden is met de hoofdstad. In de tweede helft van de 19e eeuw werden zijn kenmerken vastgelegd en bij de grootschalige stadsuitbreidingen buiten de middeleeuwse stadswallen (de zgn. eerste kroon) werd voor de bouw van nieuwe woningen op grote schaal beroep gedaan op dit geijkte model. De karakteristieke perceelstructuur, de gevelfronten en de kroonlijsthoogte zijn dan ook beeldbepalend voor vele wijken in het Brusselse. De kwaliteit van het leefkader in deze wijken hangt in grote mate af van de bewust gezochte wisselwerking tussen dit woningtype en de omliggende openbare ruimte.

Oorspronkelijk opgevat als eengezinswoningen, vormen de traditionele burgerwoningen ook vandaag nog het woonkader voor vele gezinnen. Ondanks de verbouwingen en ingrepen om ze aan de veranderende leefgewoonten aan te passen of om ze in meerdere woningen aan te delen, behielden vele de essentie van hun oorspronkelijk concept: drie achter elkaar liggende vertrekken die in elkaar overlopen, een zijdelings geplaatst trappenhuis, een hoger

gelegen bel-étage, een half ingegraven kelder- verdieping, een lange smalle tuin. Aanvankelijk beantwoordden ze aan een stereotiep programma (strikte hiërarchie tussen ontvangst-, privé- en dienstruimten), maar de indeling en de ruimtelijke eigenschappen van de vertrekken (proporties, plafondhoogte) staan een eigentijds gebruik en inrichting niet in de weg. Zonder de distributiesystemen en de ruimtelijke organisatie teniet te doen, kunnen nieuwe functies (sanitair, keukens, enz.) vrij eenvoudig in de bestaande volumes worden geïntegreerd. De vaak nog talrijk aanwezige decoratieve elementen (plafonds met sierlijsten, lambriseringen, schouwmantels, parketten, verzorgd binnenschrijnwerk, enz.) dragen op hun beurt bij tot de woonkwaliteit in deze huizen. Tot slot staat de degelijkheid van de gebruikte materialen en bouwtechnieken doorgaans garant voor een lange levensduur, op voorwaarde dat ze regelmatig onderhouden worden.

Al die factoren maken van het Brusselse burgerhuis een aantrekkelijk en levend erfgoed voor hedendaagse bewoners die bewust op zoek zijn naar een kwaliteitsvol leefkader in de stad. Opdat ook de bewoners van morgen op flexibele wijze gebruik zouden kunnen maken van dit woningtype, is het belangrijk de kwaliteiten van het Brusselse huis vandaag te bestendigen.

komt. Eigentijdse ontwerpen spelen dan ook een belangrijke rol in de continuïteit en de samenhang van een stad, op voorwaarde dat een evenwicht wordt gevonden tussen de eigentijdse expressie en het respect voor de essentiële morfologische kenmerken van het bestaande weefsel, in zijn meest geniale of eenvoudige vorm.

HET ERFGOED ALS ECONOMISCHE HEFBOOM

Etymologisch betekent economie het spaarzaam omspringen met beperkte bronnen. Wanneer men het vandaag over economisch beleid heeft, betekent dit in vele gevallen het streven naar maximale rentabiliteit op korte termijn, waarbij mode en artificieel gecreëerde vraag een belangrijke rol spelen. Toegepast op het erfgoed mag het voeren van een 'economisch' beleid echter niet herleid worden tot lokale en op korte termijn gerichte kosten-batenanalyses. De reflectie die op internationaal niveau wordt gevoerd over het thema economie en erfgoed benadrukt in dit opzicht het belang van de kwalitatieve effecten en het rendement op lange termijn: een algemene verbetering van het levenskader, perspectieven inzake opleiding en werkgelegenheid, verhoging van de culturele identiteit en toeristische attractiviteit en de essentiële rol in het streven naar duurzame ontwikkeling.

De Commissie onderschrijft deze visie, maar stelt vast dat in de praktijk het financiële aspect de debatten van vandaag vaak domineert. Dit komt zeer sterk naar voor in de problematiek van het hergebruik van het erfgoed. Het herbestemmen van erfgoed dat zijn oorspronkelijke functie verloren heeft en het aanpassen aan eigentijdse activiteiten vormt vanzelfsprekend de beste waarborg voor zijn voortbestaan. Wil dit niet ten koste gaan van de essentie van het erfgoed, dan dient gezocht te worden naar aangepaste programma's die de bestaande capaciteiten en karakteristieken van het gebouw, zowel qua ruimtegebruik als constructieve logica, optimaal benutten. Wanneer het echter om gebouwen gaat die al zeer lang

RENDEMENT OP
LANGE TERMIJN

HERBESTEMMING

Burgerhuis, Leopold II-laan
165 te Sint-Jans-Molenbeek,
J.-B. Dewin, 1905.
L'Emulation, 1905, pl. XVII.

leeg staan is de druk vaak uiterst groot om ingrijpende projecten te realiseren. Al te vaak verwacht men een gelijkaardig rendement als bij nieuwbouw, hetgeen niet of moeilijk verenigbaar is met een goed behoud van de karakteristieken van het erfgoed. Nochtans voorziet het Gewest voor beschermd erfgoed subsidies die kunnen oplopen van 40 tot 80%. Die financiële steun moet precies toelaten aangepaste oplossingen te zoeken waarbij de intrinsieke kwaliteiten van het erfgoed behouden blijven.

ERFGOED ALS HEFBOOM

Locale initiatieven met betrekking tot het behoud en de restauratie van het erfgoed kunnen, rechtstreeks of onrechtstreeks, zichtbare en positieve effecten teweeg brengen in wijken en hun interne dynamiek aanwakkeren. Maar ook op het globale vlak kan het erfgoed een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van de stedelijke economie. Naast het creëren van werkgelegenheid met een hoge toegevoegde waarde, zoals gespecialiseerde restauratie- en bouwtechnieken, universitair onderzoek, ontwikkeling en toepassing van nieuwe spits-technologieën, versterkt het erfgoed de sociale cohesie en de culturele identiteit en verhoogt het de attractiviteit van een stad. Die factoren genereren op hun beurt nieuwe investeringen en een verhoogde economische activiteit. Achtergestelde wijken beschikken zeker niet in mindere mate over deze 'erfgoedtroef'. Integendeel, de stedenbouwkundige kenmerken en de structurerende rol van het erfgoed, in het bijzonder het vaak rijke industriële en sociale erfgoed van voormalige arbeidersbuurten, kunnen hier precies het uitgangspunt vormen voor een vooruitstrevend revitalisatiebeleid. Voorbeelden van dergelijke initiatieven in andere gewesten en landen getuigen van de mogelijkheden die dit biedt. Dit vergt echter een vernieuwde visie waarin het erfgoed niet als een remmende – en bovendien dure – factor wordt beschouwd, maar als een hefboom voor stedelijke dynamiek en heropleving. Dit proces vormt dan ook een reële uitdaging voor alle actoren van de stad, van bewoners en gebruikers tot ontwikkelaars en beleidsmakers, met het oog op de toekomstige ontwikkeling van de stad.

Voormalige N.I.R.-gebouw, Flageyplein te Elsene, J. Diongre, 1933-1939. beschermd in 1995. Studio 4 voor en na de herbestemming gerealiseerd door Samyn, Van Ranst et Archi+, 2000-2002. Om de herbestemming economisch haalbaar te maken werd de grote studio omgevormd tot een concertzaal voor ca. 1000 toeschouwers. Hierbij werden zijn ruimtelijke kenmerken gewijzigd. © KCML - Foto's Ph. De Gobert.

DE TROEVEN VAN HET INDUSTRIEEL EN ECONOMISCH ERFGOED

Voormalige onderneming Besse - Meli, Scheldestraat 122 te Sint-Jans-Molenbeek, J. Rau, 1908. Beschermd in 1997. Restauratie en herbestemming door J. Crépain in 1999. © KCML - Foto's Ph. De Gobert.

De bloei van de industrie in de 19e en 20e eeuw was bepalend voor de wijze waarop het stedelijke weefsel van de hoofdstad vorm kreeg, vooral in gemeenten als Sint-Jans-Molenbeek of Anderlecht, maar ook in de zone langs het kanaal Brussel-Charleroi. In sommige buurten is het industriële erfgoed vandaag nog steeds alomtegenwoordig, zoals in de havenwijk waar industriële sites als de Citroëngarage, de 'Mestbak', Thurn en Taxis en de stapelplaatsen van Delhaize tot de meest opvallende voorbeelden behoren. Maar ook in andere wijken treft men vaak een hoge concentratie van markante industriepanden aan waaronder slachthuizen, brouwerijen, tabaks- en chocoladefabrieken, enz.

Omwille van de naoorlogse economische veranderingen, de oprichting van het eenge maakte Europa en de bloei van de tertiaire sector, viel het hechte industriële netwerk in Brussel steeds verder uit elkaar. Vele werkplaatsen en fabriekspanden verloren hierdoor hun oorspronkelijke functie. Sommige vielen al

ten prooi aan afbraak, maar de groeiende aandacht voor dit erfgoed in de jongste decennia, leidde ook tot een aantal beschermingen. Vele gebouwen werden ondertussen ook aangepast aan nieuwe bestemmingen.

De bijzondere kwaliteiten van de meeste industriële gebouwen betekenen doorgaans een reële toegevoegde waarde voor de stad. Hun typologische, ruimtelijke en technische eigenschappen zijn wat dit betreft uitzonderlijke troeven: het dragend vermogen en de grote weerstand van de vloerplaten, de reikwijdte van de gebinten en structuren, de thermische inertie, de kwaliteit van de materialen enz.

Vandaag bestaat echter een groeiende tendens om leegstaande industriële gebouwen te herbestemmen als woningen (lofts) of voor culturele activiteiten. Hoewel deze functies in bepaalde gevallen een uitweg kunnen bieden, worden hun constructieve eigenschappen hierbij niet echt ten volle benut. Het zoeken naar nieuwe activiteiten en programma's waarin

zowel de erfgoedkundige en intrinsieke eigenschappen van de fabriekspanden, als de bestaande omgevingsfactoren (nabijheid van, transportinfrastructuur, sociale woonwijken, enz.) op een doordachte manier geïntegreerd worden, vormt dan ook een ware uitdaging.

In een gewest als Brussel, waarvan de ontwikkeling geografisch beperkt is, biedt het industriële erfgoed een uitstekende kans om nieuwe

stedelijke ontwikkelingspolen uit te bouwen. Het vinden van nieuwe economische activiteiten, aangepast aan de gebouwen, speelt een zeer belangrijke rol in de heropleving van stadswijken. Oude fabriekspanden en ateliers kunnen hierbij gebruikt worden om opnieuw een vermenging van functies tot stand te brengen, waarbij kan worden gedacht aan gespecialiseerde beroepen uit onder meer de restauratie- en renovatiesector.

Maritiem station van Thurn en Taxis, E. Picardlaan te Sint-Jans-Molenbeek, E. Van Humbeek, 1904-1907. © Foto M.-F. Plissart.

DE STAD EN HET ERFGOED, HOEKSTENEN VAN DUURZAME ONTWIKKELING

Sinds enkele jaren is het streven naar duurzame ontwikkeling een belangrijk agendapunt geworden op internationaal, federaal en gewestelijk niveau. In haar meest algemene omschrijving betekent duurzame ontwikkeling het streven naar het vervullen van de eigentijdse behoeften zonder de behoeften van de komende generaties in het gedrang te brengen. Het doel is een globale strategie te ontwikkelen waarbij men uitgaat van de onderlinge samenhang van systemen, en dit in tegenstelling tot de sectoriële aanpak van de traditionele stedenbouw. Duurzame ontwikkeling richt zich in haar streven naar harmonie tussen de menselijke activiteit en het behoud van de omgeving per definitie op de lange termijn. Eén van haar peilers is dan ook het spaarzaam omspringen met beperkt voorradige grondstoffen, hetgeen ook rechtstreeks de oorspronkelijke betekenis van het begrip economie in herinnering brengt. Ook de erfgoedzorg is op de lange termijn gericht in haar streven naar het doorgeven van waardevol erfgoed aan de komende generaties. Hoewel het erfgoed dus als het ware een natuurlijke bondgenoot van duurzame ontwikkeling is, wordt het zelden in rekening gebracht in het hedendaagse denken over dit thema. Het behoud van het erfgoed wordt nog al te vaak als bijkomstig of te duur beschouwd, en niet als een krachtdadig instrument in een geïntegreerd, duurzaam beleid.

Vandaag woont 80% van de Europese bevolking in steden. Benadert men de stad als systeem, dan wordt duidelijk dat steden zoals Brussel voor hun stijgende welvaart en ontwikkeling energie en grondstoffen moeten putten uit een gebied dat enkele honderden malen groter is dan hun geografische omvang. Zo is de 'ecologische voetafdruk' van Brussel ca. 400 maal groter dan haar eigen oppervlakte (dus ongeveer 2 maal zo groot als de totale oppervlakte van België). Deze cijfers tonen aan dat het denken over de duurzame stad gericht moet zijn op het spaarzaam verbruik van beperkte voorradige 'grondstoffen', zoals ruimte (stedelijke vormen en densiteit), materialen (de

HET BEHOUD VAN RAMEN IN OUDE GEBOUWEN

Woonwijk, Diongrestraat te Sint-Jans-Molenbeek, J. Diongre, 1922. In de woning links werd het buitenschrijnwerk vervangen door nieuwe modellen in PVC, rechts bleef het oorspronkelijke schrijnwerk behouden. © KCML - Foto Ph. De Gobert.

Wanneer de huidige normen en aanbevelingen inzake warmte-isolatie en energiebesparing zonder onderscheid worden toegepast, kunnen ze het behoud van het oude erfgoed in het gedrang brengen. Een sprekend voorbeeld hiervan is de vervanging van oude ramen met enkel glas door nieuwe ramen met dubbel glas die vaak uit synthetische materialen zijn vervaardigd.

Twee belangrijke argumenten pleiten echter in het algemeen voor het behoud van de oorspronkelijke ramen. Het eerste argument vloeit voort uit het historisch, esthetisch of technisch belang van de oude ramen. Het tweede houdt verband met de constructieve hygiëne van de gebouwen (en dus hun voortbestaan op lange

termijn) en een goede beheersing van de luchtvochtigheid.

De erfgoedkundige waarde

Oude ramen hebben niet zelden een grote historische, artistieke of esthetische waarde. Door de kwaliteit van de gebruikte materialen en technieken zijn ze bovendien moeilijk opnieuw te vervaardigen. De architectuurgeschiedenis bracht een grote variatie aan raammodellen en -profielen voort, elkeen onlosmakelijk verbonden met het decoratieve programma van een bepaalde stijl. Dit kende in Brussel een hoogtepunt in de gevels van het eclecticisme, de art nouveau, de art deco en het modernisme: vaak gaat het om uiterst verfijnde modellen met

kunstzinnige onderverdelingen, waarin ook glasramen werden verwerkt.

Alvorens de vervanging van deze elementen, die een essentieel onderdeel van de gevelcompositie vormen, te overwegen, dringt zich dus een precieze diagnose van hun bewaringstoestand op. Onderhoud moet voorrang krijgen op restauratie; plaatselijk herstel en vervanging op volledige vernieuwing. De 'identieke' vervanging kan slechts als het ultieme middel beschouwd worden om het oorspronkelijke uitzicht van de ramen te behouden. Het gaat hier trouwens om een zeer moeilijke en dure operatie die, zeker aan de binnenzijde, doorgaans weinig voldoening biedt.

Hygiëne van het gebouw

Per dag produceren twee personen in één gebouw ongeveer 5,5 liter water. Dit vocht moet afgevoerd worden om te vermijden dat het de constructie beschadigt en de gezondheid van de bewoners en gebruikers van het gebouw aantast. Hierbij spelen zowel ventilatie als condensatievorming een wezenlijke rol. In

oude gebouwen (tot ca. 1970) stonden de ramen hiervoor in: omdat ze niet volledig luchtdicht zijn, zorgen ze voor de nodige ventilatie; het overtollige vocht condenseert op het koude oppervlak van de enkele beglazing en wordt vervolgens via een kanaaltje in het raam afgevoerd. Wanneer de enkele beglazing door dubbel glas vervangen wordt, verplaatst de condensatie zich echter naar andere, koudere oppervlakken, zoals de muren, het dak of de vloer waar ze de structuur zelf dreigt aan te tasten (vochtigheid, schimmelvorming, enz.). Dit risico kan vrij eenvoudig nagegaan worden op basis van een berekening van het isolatievermogen van de verschillende materialen. Die ingreep kan dus de constructieve logica van het gebouw verstoren en vochtproblemen veroorzaken die ook nadelig zijn voor het wooncomfort en schadelijk voor de gezondheid. Het koudegevoel dat enkele beglazing teweeg brengt kan merkbaar verminderd worden door het raam voldoende te dichten en er een gordijn voor te plaatsen. Dit laatste element bevordert bovendien de condensatievorming op het raam en dus de 'ontvochtiging' van de ruimte.

Wafelaertsstraat 61 en 66 te Sint-Gillis. Twee dezelfde burgerwoningen waarvan de ene haar oorspronkelijke ramen behield (nr. 61) terwijl in de andere woning nieuwe modellen in merantihout geplaatst werden (nr. 66). © KCML - Foto's Ph. De Gobert.

bestaande bebouwing), energie (beperking van de verplaatsingen), enz. Het vrijwaren van de stedelijke morfologie en het doordacht omspringen met de bestaande gebouwen waarbij hun ruimtelijke en constructieve troeven ten volle worden uitgespeeld, zijn dan ook strategieën die volledig kaderen in de doelstellingen van duurzame ontwikkeling. Met andere woorden betekent dit het efficiënt beheer van en het spaarzaam omspringen met het stedelijk erfgoed in zijn breedste betekenis, namelijk die van beperkt voorradige grondstof. Door dit als een basisprincipe te hanteren, kent de Commissie aan het erfgoed een inhoud toe die de historische en culturele waarde van het individuele 'monument' ruimschoots overschrijdt. Wanneer men het erfgoed te eenzijdig benadert en de nadruk al te veel op zuiver historische of esthetische aspecten legt, dreigt erfgoedzorg immers herleid te worden tot het bewaren van een 'beeld', een stedelijk decor. In het verleden leidde dit al te vaak tot uitwassen, waarvan het façadisme ongetwijfeld het meest beruchte voorbeeld is, maar ook de zogenaamde Disneyland-rage die vandaag opgang maakt. De 'materiële' waarde van het erfgoed en zijn betekenis als beperkt voorradige 'grondstof' worden in die praktijken genegeerd.

De benadering die gestoeld is op het voorzichtig en spaarzaam omspringen met het erfgoed sluit ook een eenzijdig museaal behoud uit. De aantrekkelijkheid van een stad als Brussel vloeit immers voort uit de diversiteit van haar bebouwing, open ruimten en groene zones. Wil men het erfgoed inpassen in het leven van vandaag en het een toekomst bieden, dan moet er op voortgebouwd kunnen worden. Om het erfgoed verder te zetten moeten de eigentijdse ingrepen op hun beurt een schakel vormen naar de toekomst. Dit kan pas wanneer die ingrepen, of het nu om bebouwing, aanleg van openbare ruimte of beplantingen gaat, het bestaande stedelijke weefsel mee articuleren en zijn morfologische kenmerken eerbiedigen. Hedendaagse interventies die als op zichzelf staande, autonome objecten worden opgevat, kunnen die schakelfunctie onmogelijk vervullen. Dit geldt ook voor de hedendaagse ingrepen op bestaande

ERFGOED IN HET
LEVEN VAN VANDAAG

gebouwen en in het bijzonder op beschermd erfgoed, gebouwen of landschappen waaraan men dus bewust een bijzonder statuut heeft toegekend. Ook in die gevallen kan de eigentijdse ingreep pas echt een articulatie vormen wanneer men erin slaagt de antagonismen en tegenstellingen die zich stellen te overstijgen. Om ervoor te zorgen dat de bestaande en nieuwe delen compatibel zijn en elkaar niet tegenspreken, moeten, telkens opnieuw en geval per geval, de prioriteiten nauwkeurig worden vastgelegd en geordend. Wil men het erfgoed niet banaliseren maar herwaarderen, dan mag de eigentijdse ingreep niet beperkt worden tot een assimilatie van het bestaande of uitmonden in een amalgaam van tegenstrijdige elementen.

Het zoeken naar een evenwicht tussen de eeuwenlange stedelijke traditie enerzijds en de zeer snelle veranderingen waaraan de omgeving en de samenleving vandaag onderhevig zijn anderzijds, behoren tot de bekommernissen van de KCML. Het vermogen van een samenleving om zich te herbronnen of te vernieuwen, door haar eigen culturele en sociale waarden uit te dragen en te ontwikkelen, kan immers afgelezen worden uit de wijze waarop die samenleving haar erfgoed behoudt en er haar toekomst op voortbouwt.

Kindertuin, Sint-Gisleinsstraat te Brussel, V. Horta, 1895-98. Beschermd in 1976. Restauratie B. Van der Wee, 2001. Hedendaagse ingrepen maakten het mogelijk het beschermde schoolcomplex aan het huidige gebruik aan te passen en zo de oorspronkelijke bestemming te behouden. © KCML - Foto Ch. Bastin et J. Evrard.

DE RESTAURATIE VAN DECORS EN ORNAMENTEN

Woning Beukman, Faiderstraat 83 te Elsene, A. Roosenboom, 1900. Beschermd in 1981. Sgraffito toegeschreven aan P. Livemont, gerestaureerd in 1992 door M. Henricot. © Foto Ch. Bastin et J. Evrard.

Zowel in de religieuze als in de burgerlijke bouwkunst kenmerkt elke periode zich door eigen decoratieve elementen. Vanaf het midden van de 19e eeuw kenden de toegepaste kunsten echter een enorme vlucht. Zowel gevels als interieurs werden steeds vaker opgeluisterd met decoratieve elementen, uitgevoerd in een brede waaier aan materialen en technieken: sgraffiti- en faiencedecors, decoratief buitenschrijnwerk, glasramen en siersmeedwerk voor de gevels; interieurs voorzien van parketten of mozaïekvloeren, lambriseringen uit hout, natuursteen of staffwerk, gemaroufleurde doeken, plafonds met sierlijsten en rozetten, muurschilderingen, sjabloondecors, enz.

De ornamenten weerspiegelen uiteraard de stijl en de smaak van het ogenblik. De neo-stijlen, het eclecticisme, de art nouveau en art deco brachten naast unieke meesterwerken ook tal van bescheiden realisaties voort. Theaters, hotels en grote winkelcentra vormden het decor voor prestigieuze decoratieve programma's. De modellen werden op grote schaal verspreid en gecombineerd voor de

inrichting van burgerwoningen. Dit werd mede mogelijk gemaakt door de opkomende industriële productie, maar ook door de aanwezigheid van talrijke gespecialiseerde vaklui.

Het behoud van decoratieve elementen vormt thans een uitdaging die veel vakkennis veronderstelt. Vaak werden de decors immers het slachtoffer van een gebrek aan onderhoud of ondeskundige behandelingen. Dankzij recent wetenschappelijk onderzoek naar de technieken, de gebruikte materialen, hun veroudering en bewaring, en op basis van een groeiende praktijkervaring konden de restauratie- en onderhoudstechnieken op punt worden gesteld en verfijnd. Gespecialiseerde conservators/restaurateurs en beroepsverenigingen kunnen vandaag de nodige waarborg bieden voor kwaliteitsvolle restauraties van dit brede scala aan decoratieve elementen. Aanmoedigingen en premies vanuit de overheden moeten die professionele uitvoering stimuleren en ertoe bijdragen dat dit 'kleine erfgoed', dat zo karakteristiek is voor de Brusselse architectuur, met gepaste zorgen omringd wordt.

REFERENTIES

WETGEVING INZAKE HET BEHOUD VAN HET ONROEREND ERFGOED IN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST EN DE WERKING VAN DE KCML

Brussels Wetboek van de Ruimtelijke Ordening, Brussel, Bruylant, 2004.

- Besluit van 8 maart 2001 betreffende de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, gewijzigd door het besluit van 8 januari 2004.
- Besluit van 11 april 2003 ter aanwending van een unieke vergunning inzake stedenbouw en erfgoed.
- Besluit van 12 juni 2003 tot bepaling van de handelingen en werken die vrijgesteld zijn van een stedenbouwkundige vergunning, van het advies van de gemachtigde ambtenaar, van de gemeente of van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen of van de medewerking van een architect.

Huisboudelijk reglement van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen.

Tekst aangenomen door de KCML op 26 mei 2004 en goedgekeurd door de Regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest op 3 juni 2004.

WEBSITES

- Directie voor Monumenten en Landschappen: www.monument.irisnet.be
- Icomos: www.icomos.org (waarop o.a. alle internationale charters terug te vinden zijn)
- Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium: www.kikirpa.be
- Beroepsvereniging voor conservators/restaurateurs van kunstvoorwerpen vzw: www.brk-aproa.be

BIBLIOGRAFISCHE ORIËNTATIE

Camillo BOITO, *Conservare ou restaurer. Les dilemmes du patrimoine* (vertaling van *Conservare o restaurare. Questioni pratiche di belle arte*, 1893), Besançon, les Éditions de l'Imprimeur, 2000.

Françoise CHOAY, *L'Allégorie du patrimoine*, Parijs, Editions du Seuil, 1992 (bevat een exhaustieve bibliografie).

Gustavo GIOVANNONI, *L'Urbanisme face aux villes anciennes* (vertaling van *Vecchie città et edilizia nuova*, 1931), Parijs, Editions du Seuil, 1998.

Alois RIEGL, *Le Culte moderne des monuments* (vertaling van *Der moderne Denkmalkultus*, 1903), Parijs, Editions du Seuil, 1984.

SAMENSTELLING VAN DE KCML IN MAART 2005

Jacques DEGRYSE, VOORZITTER
Guido STEGEN, ONDERVOORZITTER

Marjan BUYLE	Anne de SAN
Sabine CARTUYVELS	Jean-François LEHEMBRE
Marcel CELIS	Jean-Louis LUXEN
Thomas COOMANS	Charlotte NYS
Gaël CRUYSMANS	Pierre PUTTEMANS
Marie-Françoise DEGEMBE	Martin TANGHE
Krista DE JONGE	Guido VANDERHULST
Jean de SALLE	

VAST SECRETARIAAT

Anne VAN LOO, Secretaris

Griet MEYFROOTS, Adjunct-secretaris

Caroline CRIQUILION

Karin DEPICKER

Ann HEYLEN

Carine VANDERSMISSEN

CONTACT

Brugmannlaan 52-54 - 1190 Brussel

Tel.: 02/346.40.62

Fax: 02/346.53.45

kcml@mbhg.irisnet.be

Grafische vormgeving La Page

Druk beëindigd in maart
tweeduizend en vijf
op de persen van drukkerij Pauwels,
Brussel, België.

Verantwoordelijke uitgever Jacques Degryse
Wettelijk depot D/2005/10.526/2